

הסטטוס-קוו בהר הבית

שינויים, גורמים ותהליכים נלווים

נדב שרגאי

המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה (ע"ר)
Jerusalem Center for Public Affairs

© המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, 2016

רחוב תל-חי 13, ירושלים 92107

טל': 02-5619281 | פקס: 02-5619112

דוא"ל: jcpa@netvision.net.il | אתר האינטרנט: www.jcpa.org.il

מסת"ב 978-965-218-130-5 ISBN

תמונה על הכריכה: כיפת הסלע. הר הבית. ירושלים. <http://www.wikipedia.org>

נדב שרגאי הוא מומחה לענייני ירושלים והר הבית; עמית וחוקר בכיר במרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה; עיתונאי לשעבר ב'הארץ', וכותב כיום ב'ישראל היום'.

בסוגיית הר הבית פרסם בעבר שני ספרים: **'הר המריבה. המאבק על הר הבית. יהודים ומוסלמים דת ופוליטיקה'**. כתר. 1995; **'עלילת 'אל אקצא בסכנה' - דיוקנו של שקר'** (הוצאת המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה וספריית מעריב. 2012); וכן ניירות עמדה במסגרת 'המרכז הירושלמי' וביניהם על הלגיטימציה והצורך הדחוף בהחלפת גשר המוגרבים הזמני (בפתח הר הבית) בגשר קבע (2011).

תוכן העניינים

5.....	רקע כללי.....
6.....	הר הבית כמחולל-אלימות ישיר בגלי הטרור האחרונים.....
9.....	ממצאים מרכזיים.....
10.....	מקומו של הר הבית בגל הטרור של קיץ 2014
	מקומו של הר הבית בגל הטרור שהחל באוקטובר 2015
13.....	('אינתיפאדת היחידים').....
15.....	הסטטוס-קוו של 1967, נסיבות הולדתו ומרכיביו.....
18.....	השינויים הבולטים בסטטוס-קוו וסיבותיהם.....
18.....	1. הגבלת ביקורי יהודים בהר הבית.....
20.....	2. הרחבת שטחי התפילה של המוסלמים בהר.....
21.....	3. ישראל הפסיקה לאכוף את חוקי התכנון הבנייה והעתיקות בהר הבית.....
22.....	4. שיתופה של ממלכת ירדן בניהול הר הבית.....
22.....	ביטויים למעמדה המתחזק של ירדן בהר הבית.....
24.....	הסכמים עם ירדן בסוגיית הר הבית.....
25.....	המחלוקת המתמשכת על הצבת המצלמות.....
26.....	המשמעות התקדימית של 'הבנות קרי'.....
	הרקע והסיבות להסכמה הישראלית לשדרוג מעמדה של ירדן בהר הבית
26.....	ולכניעה לתכתיביה.....
28.....	5. האיסור על הנפת דגלים בהר הבית ומקורו.....
29.....	תהליכים נוספים שמשפיעים על הסטטוס-קוו בהר הבית.....
32.....	מסקנות.....

רקע כללי

הר הבית, עליו עמדו בית המקדש הראשון והשני, הוא המקום הקדוש ביותר לעם היהודי. הר זה, בו שוכנים כיום שני היכלי תפילה מוסלמיים - מסגד 'אל-אקצא' וכיפת הסלע - הוא גם המקום השלישי בקדושתו למוסלמים.

ליהודים, הר הבית - הוא הר המוריה - קדוש מכוח האמונה כי השכינה שורה בו לנצח.¹ למוסלמים, 'אל חרם א-שריף' (המקום הקדוש והמכובד) - הוא הר הבית - קדוש מכוח האמונה כי עליו נחת הנביא מוחמד בתום מעוף לילי על גבי סוס מכונף, ('אל בוראק') ומכאן גם עלה השמימה.

מאז ימי 'המופתי הגדול', חאג' אמין אל חוסייני, במחצית הראשונה של המאה ה-20, וביתר-שאת לאחר מלחמת ששת הימים ואיחוד ירושלים - חדל ההר לשמש רק כמקום פולחן ותפילה למוסלמים, וכאתר-זיכרון מקודש ליהודים. מאז ימי 'המופתי הגדול' הפך הר הבית לסמל דתי-לאומי כלל-אסלאמי ולמוקד של עימות לאומי ודתי בין העולם היהודי ומדינת ישראל, לבין העולם המוסלמי, מדינות ערב והציבור הפלסטיני. לאורך השנים הוליד עימות זה גלי אלימות ומעשי טרור רבים.

ביוני 1967, לאחר שישראל שחררה את ירושלים ואיחדה בין שני חלקיה, השתנה המצב בהר הבית מיסודו ולראשונה מאז שנת 136 לספירה (דיכוי מרד בר כוכבא). שלט ריבון יהודי בהר הבית. הסטטוס קוו בהר הבית עוצב בימים הראשונים שלאחר מלחמת ששת הימים, אך עם השנים הוא עבר גלגולים ושינויים רבים.

בעוד שמדינת ישראל מכבדת את קדושתו של ההר למוסלמים ומגבילה ואף מונעת מהיהודים את מימוש זכויותיהם שם, הרי שהמוסלמים מכחישים את הקשר והזיקה היהודית למקום ומתנכלים ליהודים שמבקרים בהר. באפריל 2016, לבקשת הרשות הפלסטינית קיבל אונסק"ו, ארגון החינוך, המדע והתרבות של האו"ם החלטה אבסורדית שלא להשתמש עוד במינוח 'הר הבית', אלא בשם 'מסגד אל אקצא' בלבד.

החלטת אונסק"ו באה לאחר שני גלי הטרור האחרונים שחוללו הפלסטינים, שהשפיעו אף הם על דמותו של הסטטוס-קוו הנוהג בהר הבית. בשינויים הרבים שעבר הסטטוס קוו מאז מלחמת ששת הימים, עוסק חיבור זה.

1 מדרש שמות רבה פרשה ב', מדרש תנחומא פרשת שמות, סימן י'.

הר הבית כמחולל-אלימות ישיר בגלי הטרור האחרונים²

ביולי 2014 ובאוקטובר 2015 הציתה סוגיית מעמדו של הר הבית שני גלי אלימות קשים. הראשון כונה 'אינתיפאדת ירושלים', מכיוון שהתרכז בעיקר בתחומי העיר. השני - קשה ונרחב מקודמו - כונה 'האינתיפאדה השלישית' או 'אינתיפאדת היחידים', והתפשט לכל רחבי ישראל. גלי האלימות והטרור עוררו שיח נוקב בישראל ובעולם על **מעמדו של הר הבית ועל הסטטוס-קוו הנוהג בו**.

פעם אחר פעם יצאו צעירים פלסטינים מוסתים לפעולות טרור ברחבי ישראל. רבים מהם שוכנעו להאמין כי מעשיהם יגנו על 'אל-אקצא'.³ רובם ככולם היו משוכנעים שמסגד 'אל-אקצא' נתון בסכנה. חלקם סברו שישראל עומדת להרוס את המסגדים. הם גם האמינו שישראל פועלת לשינוי הסטטוס-קוו בהר הבית ומתכוונת לאפשר תפילת יהודים במקום. לדברים הללו לא היה יסוד. ישראל חזרה והבהירה זאת, אבל הצעירים הפלסטינים דקרו, דרסו וירו ביהודים - בגברים ונשים, בילדים וזקנים, בחיילים ואזרחים.⁴

בחודשים אוקטובר-נובמבר 2015 הצטמצמו האירועים לתחומי ירושלים, ונדמה היה שאירועי קיץ 2014 חוזרים על עצמם. אולם עד מהרה גלשה האלימות לכל תחומי ישראל, וליהודה ושומרון, ויהודים משני עברי הקו הירוק הותקפו, נפצעו ונהרגו. המטרה היתה: יהודים, והסיבה - 'אל-אקצא'.

ככל שחלפו החודשים, הסתבר שמניעי המפגעים רחבים יותר ואינם מצטמצמים רק לעניין השליטה ב'אל-אקצא' ובהר הבית. לעתים היה זה ייאוש או משבר אישי של המפגע, לעתים היה זה רצון לממש את 'השהאדה' (מות קדושים למען אללה) ולעתים היה המניע לאומני ודתי גם יחד.⁵

2 ראש פרק זה מבוסס על היכרות קרובה עם גל הטרור המכונה 'אינתיפאדת הבודדים', מתוקף עיסוקי כעיתונאי ב'ישראל היום'. במסגרת זו שוחתי עם גורמי ביטחון, קציני משטרה ופלסטינים ונכחתי בלא מעט אירועים בשטח. כמו כן קראתי דוחות של גורמי ביטחון על האירועים.

3 אבי עלילת 'אל אקצא בסכנה' היה המופתי הגדול חאג' אמין אל חוסייני שבראשית המאה העשרים הסית קהלים מוסלמיים נרחבים להאמין שהיהודים אינם מסתפקים בכותל ומתכוונים להשתלט על מסגד אל אקצא ולהחריבו. כתוצאה מהסתה זו פרצו פרעות תרפ"ט.

4 להרחבה על אירועי האינתיפאדה הירושלמית (קיץ 2014) ועל אירועי 'אינתיפאדת הבודדים' שפרצה באוקטובר 2015 ונתונים אודותיה, ראו למשל: גליונות יום שישי של המקומון 'ידיעות ירושלים' מיולי, אוגוסט, ספטמבר, ונובמבר 2014, גליונות המקומון 'ידיעות ירושלים' מהחודשים אוקטובר 2015 עד מרץ 2016, דיווחים שוטפים בעיתון 'הארץ' בתקופות אלה בעיקר של עמוס הראל, ניר חסון וגילי כהן; וסדרת כתבות על מסכת האלימות והטרור בירושלים מאת נדב שרגאי, שפורסמה במוסף 'ישראל השבוע' של עיתון 'ישראל היום' בתאריכים: 7.11.14; 24.10.14; 19.9.14; 12.9.14; 18.7.14.

5 ראו למשל באתר מרכז המידע למודיעין וטרור: ממצאי בדיקת ביניים של פרופיל מבצעי פיגועים ביהודה ושומרון בגל הטרור הנוכחי. 14 בספטמבר - 15 בנובמבר 2015.

כעבור זמן מה הסתבר שהפיגועים הפכו במידה רבה 'ויראליים' ומידבקים. רבים מן המפגעים חיקו את מעשי חבריהם. הפגיעה ביהודים בסכין או ברכב דוהר, הפכה בהווה הפלסטינית לסוג של אופנה. אחדים נקמו את מות חבריהם בפיגועים קודמים, ורבים שאבו השראה למעשיהם משידורי הטלוויזיה הפלסטינית ומן הרשתות החברתיות שהפיצו בעקביות ובשיטתיות דברי שנאה והסתה נגד ישראל, ודברי עידוד והאדרה לרוצחי יהודים ול'שהאדה'. לא פעם הפכה התקשורת הפלסטינית את היוצרות והציגה את המפגעים כקורבנות חפים מפשע.⁶

עם זאת, בראשית 'אינתיפאדת היחידים', עד שנקטה ישראל מגוון צעדים בהר הבית, היה 'אל-אקצא', לכאורה לפחות, מניע עיקרי לפיגועים.⁷ בחדרי החקירות של המשטרה דקלמו הילדים מידי האבנים מסילוואן, מאבו-תור ומשועפט, טקסטים על 'הכיבוש הישראלי של 'אל-אקצא' וחילולו, וראו עצמם כמשחררי המסגד. תושב שועפט שדרס אזרחים ושוטרי מג"ב בתחנת הרכבת הקלה בשייח ג'ראח - אב לחמישה שלא היה מעורב קודם לכן בטרור - היה משוכנע כי ישראל מחללת את המסגד, ועל כן החליט לדרוס יהודים. בחודשים ספטמבר-דצמבר 2015 בלט הר הבית כמניע המרכזי של הדוקרים, הדורסים, המפגעים והמתפרעים. ההר ומסגד אל אקצא נכחו נוכחות עזה גם באתרי האינטרנט וברשתות החברתיות במגזר הערבי הישראלי, במזרח-ירושלים ובישובים הפלסטיניים ביהודה ושומרון וכן במדינות ערב. תלמידי תיכון ערבים-ישראלים מסכנין ומכפר כנא, שנפגשו עם תלמידים יהודים בירושלים בשיא גל המהומות והטרור הראשון, בקיץ 2014 - הבהירו כי יהיו נכונים "למות למען 'אל-אקצא' כדי לשחררו משביו". גם אלה שהסתפקו באלימות מילולית וגם אלה שניסו לפגוע ונלכדו, חזרו בדיוק נמרץ על טקסטים שיצאו מבית-מדרשה של התנועה האסלאמית הישראלית - הפלג הצפוני, ומפי מנהיגה השייח ראאד סאלח, אשר חרת על דגלו את הסיסמה השקרית "אל-אקצא בסכנה".

רגע לפני שפרצה האינתיפאדה השלישית ('אינתיפאדת היחידים') בספטמבר 2015, איים שייח ראאד צאלח באינתיפאדה שלישית,⁸ ויועץ התנועה לענייני-ירושלים ו'אל-אקצא', עלי אבו שיח'ה, העריך כי "אינתיפאדה אמיתית תהיה בסוף חודש ספטמבר, בחג הסוכות", כפי שאכן אירע. "המצב ב'אל-אקצא' גורלי ומסוכן", אמר אז אבו שיח'ה.⁹ גורמים אסלאמיים אף נקבו ב-27 בספטמבר - יומו הראשון של חג הסוכות - כיום גיוס כללי, שכן "ביום זה קבוצות יהודיות פורצות ל'אל-אקצא'".¹⁰ גם ח"כ אחמד טיבי, מן הרשימה המשותפת, אמר כי "'אל-אקצא' זקוק להגברת המחאה ולהגדלת מספר המורביטון ('קבוצות ההגנה' מפני יהודים בהר - נ.ש.). עלינו לחסום את

6 ראו דוגמאות רבות לעניין זה באתר 'מבט לתקשורת פלסטינית'. למשל: מסע טרור בחסות הרש"פ. אוקטובר 2014 - 2016.

7 נדב שרגאי, 'מועדים לפרוענות', 'ישראל היום', 25.9.2015.

8 אתר ממר"י, 22.9.2015 - "בכירים פלסטינים וערבים ישראלים קוראים לאינתיפאדה".

9 ש.ס.

10 ש.ס.

רחובות מזרח-ירושלים ואת סמטאותיה באלפי מורביטון ולהכשיל את ניסיון המתנחלים הרוצים להיכנס למסגד 'אל-אקצא', אמר טיבי.¹¹ ח'אלד אל בטש, בכיר בג'יהאד האסלאמי הפלסטיני, קרא לתושבי הגדה המערבית "לנפץ את המחסומים ולהצית אינתיפאדה עממית".¹²

זהו אפוא הרקע לחיבור זה, הסוקר בקצרה את תולדות הסטטוס-קוו בהר הבית, מספר על נסיבות הולדתו, מפרט את השינויים המהותיים הרבים שחלו בו, ומונה את הסיבות להם. השאלה העומדת במרכז המאמר היא אם אותו 'סטטוס-קוו' שניצב בלב הדיון הציבורי ועורר פולמוס עז, קיים עדיין, מהי דמותו כיום, ובאיזו מידה הוא עדיין רלוונטי לימינו אלה?

11 ש.ס.

12 ש.ס.

מומצאים מרכזיים

- א. 49 שנים לאחר כינון הסטטוס-קוו בהר הבית, השתנתה המציאות השוררת בהר באופן דרמטי. רכיבים מרכזיים של הסטטוס-קוו אינם תקפים עוד הלכה למעשה. הסטטוס-קוו שעיצב שר הביטחון דאז, משה דיין בהר הבית ב-67 עבר מן העולם, אך איש טרם הביאו לקבורה רשמית, והשיח הציבורי, המדיני והפוליטי, ממשיך להתייחס אליו בטעות כאילו הוא עדיין שריר וקיים.
- ב. המציאות שהחליפה את הסטטוס-קוו הישן שיפרה מאוד את מעמדם של המוסלמים בהר הבית ואת אחיזתם בו בהשוואה לסדרים שגובשו בעקבות מלחמת ששת הימים. מנגד, פגעה מציאות זו עד מאוד במעמדם של היהודים ושל מדינת ישראל בהר הבית.
- ג. הרכיב הבולט ביותר שנוותר על כנו מן הסטטוס-קוו הישן ששרר בהר הבית, הוא האיסור על תפילת יהודים בתחומי ההר, אבל ישראל אינה מתכוונת לשנותו, ומכריזה שוב ושוב כי בדעתה לדבוק בו.
- ד. מעמדה של ירדן בהר הבית שודרג מאוד מאז ראשית שנות ה-2000, וזאת מכוח הבנות, הסכמים ובעיקר אינטרסים (ראו בהמשך), והיא הפכה לשותפה גלויה של ישראל בניהול העניינים בתחומי ההר.
- ה. מעמדה של 'התנועה האסלאמית הישראלית - הפלג הצפוני' בהר הבית, עבר תהפוכות. 'הפלג' השפיע מאוד על המציאות ששררה בהר הבית בסוף שנות ה-90, בתחילת שנות ה-2000, ובראשית העשור הנוכחי, אך משהוצא 'הפלג' אל מחוץ לחוק בסוף שנת 2015, פחתה השפעתו בהר הבית.
- ו. 'הבנות קרי' מאוקטובר 2015 שינו בפעם הראשונה את אופיו העמום והבלתי פורמלי של הסטטוס קוו בהר הבית. מדינת ישראל הודיעה בפעם הראשונה רשמית, שיהודים לא יתפללו בהר הבית, וכי אפשרות זו שמורה רק למוסלמים. ירדן הכירה בפעם הראשונה רשמית בכך, שיהודים יכולים לבקר בהר הבית (בניגוד לתפילה שם).

מקומו של הר הבית בגל הטרור של קיץ 2014

בקיץ 2014 התרחשו התפרעויות ואירועי אלימות, בעיקר לאורך קו התפר העירוני בירושלים - בין השכונות היהודיות והערביות, ובאזורי מגורים מעורבים. כ-13,000 אירועים של יידוי אבנים, השלכת בקבוקי תבערה, ירי זיקוקין בכינון ישיר, שלושה אירועי דריסה ושני אירועי ירי, הביאו לשיאו את גל האלימות, שהופנה כמעט ללא יוצא מן הכלל נגד יהודים. רבים מן המתפרעים והמפגעים נחשפו לעלילת "אל-אקצא בסכנה" והציגו כמניע לפעולותיהם. האירועים הגיעו לשיאם בהתקפת ירי וגרזנים על מתפללי בית-כנסת בהר-נוף (נובמבר 2014), בה נרצחו חמישה מתפללים ונפצעו שבעה.

באירועים אלה נטלו חלק אלפי ערבים - רבים מהם צעירים. בארבעת החודשים הראשונים של המהומות (יולי-אוקטובר 2014) נעצרו כ-1,000 מתפרעים והוגשו כ-300 כתבי אישום; עשרה יהודים נרצחו בפגועי דריסה וירי ועשרות נפצעו. שבעה פלסטינים נהרגו בירושלים, שישה מהם מחבלים שביצעו פיגועים. ההרוג השביעי היה הנער מוחמד אבו חדיר משועפט, שנחטף ונרצח בשריפה בידי טרוריסטים יהודים פנאטים בתגובה לחטיפה ולרצח שלשה נערים יהודים בגוש עציון.¹³ רוצחיו נלכדו והועמדו לדין.

את האירועים האחרונים בהר הבית, שכאמור הניעו לא פעם את המפגעים והמתפרעים, הובילו פעילים אקטיביסטים מתנועת חמאס, מן הפת"ח ומן הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית. חמאס, שהוא ארגון טרור, אף העביר כספים לפעילי הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית ושילם להם¹⁴ כדי שייקנו שביתה על ההר, יחוללו בו מהומות וימנעו עליית יהודים אליו. פרויקט זה כונה בפיהם "במות הידע".¹⁵

בחודשים האחרונים של האירועים שימש ההר נושא להסתה קשה וחסרת בסיס נגד ישראל. במוקד הסתה זו הציבו המוסלמים שתי טענות שקריות: האחת - שישראל מתכוונת לשנות את

13 ב-12 ביוני 2014 נחטפו בידי מחבלים מן החמאס שלושה נערים ישראלים מגוש עציון ונרצחו באותו לילה. גופותיהם של השלושה - גיל-עד שער, נפתלי פרנקל ואיל יפרח - נמצאו ב-30 ביוני - 18 יום לאחר החטיפה, בתום מבצע חיפושים נרחב, ממערב לעיירה חלחול.

14 תנועת חמאס הוגדרה ארגון טרור על ידי מדינות רבות, ובהן ישראל, ארה"ב, קנדה, האיחוד האירופי, ירדן, מצרים ויפן.

15 עדות על כך נמסרה לשב"כ באפריל 2014 מפי מוחמד עיסא טועמא, איש חמאס בכיר, חבר "מועצת השורא הכללית" של חמאס. טועמא סיפר בחקירתו כי חמאס עומדת מאחורי הפרויקטים של מוסד התנא"ס, "עמארא אל-אקצא", שפעל למניעת ביקורי יהודים בהר הבית באמצעות מדרך של מאות פעילים ששהו מדי יום בימום במתחם הר הבית. לפעילים אלה אף שולם שכר חודשי. ראו הרחבה בנושא באתר השב"כ.

הסטטוס-קוו בהר הבית ולהתיר תפילת יהודים בתחומו; והשנייה - כי ישראל מתכננת להרוס את מסגד 'אל-אקצא'.

שתי הטענות השקריות הללו אינן חדשות, אך האלימות שליוותה אותן הפעם לא שככה, ונמשכה כחמישה חודשים. בתקופה זו הפך מסגד אל-אקצא בסיס ממנו יצאו תקיפות חוזרות ונשנות על מבקרים בהר ועל שוטרים שניסו להגן עליהם. מתוך המסגד נזרקו אבנים ובקבוקי תבערה, ונורו זיקוקין בכינון ישיר לעבר שוטרים ומבקרים. המסגד עצמו, שבשעריו הוקמו מתרסים, הפך מחסן ל"תחמושת קרה" ומקום מקלט לפורעים.¹⁶

במסגרת כללי ההתנהלות המיוחדת שקיבלה עליה ישראל בהר הבית, ומתוך כבוד ורגישות למתחם הקדוש למוסלמים, התקבע כלל שממנו אין חורגים כמעט: גם בעת התפרעויות, נמנעים כוחות הביטחון מכניסה למסגד אל-אקצא.¹⁷ הדרך להרגעת הרוחות היא בדרך כלל הידברות עם ראשי הוואקף והמתפרעים, ומעצר המתפרעים לאחר מעשה, בהסתמך על מודיעין ותצלומים. התמשכות האירועים הפעם, והעובדה כי דרך ההידברות לא נשאה פרי, הביאה את ישראל לנהוג באופן שונה. בתום ארבעה חודשים רצופים של אלימות קשה, ועל רקע מידע מודיעיני בדבר מאגרים גדולים של "תחמושת קרה" שהוסתרה במסגד ותכנית לתקיפה נרחבת של מבקרים ושוטרים, נכנסה המשטרה ב-5 בנובמבר 2014 אל תוך המסגד, החרימה עשרות 'כוורות' של זיקוקין ובקבוקי תבערה, ועצרה מתפרעים.¹⁸

האירועים הקשים שהתרחשו בהר, לוו בהסתה ארסית שהרשות הפלסטינית נטלה בה חלק מרכזי.¹⁹ אירועי האלימות וההסתה נגד יהודים בהר הבית הביאו באותם חודשים למהומות קשות. יו"ר הרשות הפלסטינית, אבו מאזן, הוסיף שמן למדורה כשאמר כי יש למנוע בכל מחיר את כניסתם להר של היהודים, אשר "מטמאים את 'אל-אקצא'".²⁰ תוך שלושה ימים שידרה הטלוויזיה הפלסטינית את דברי ההסתה שלו 19 פעמים.²¹

16 ראו לדוגמה דיווח באתר 'הארץ' מ-13.10.14: "עשרות פלסטינים תקפו שוטרים והתבצרו במסגד אל-אקצא" <http://www.haaretz.co.il/news/politics/1.2457415>; דיווח נוסף על אותו אירוע, באתר משטרת ירושלים: <http://www.police.gov.il/articlePage.aspx?aid=3115>

17 מידע אודות התנהלות זו נמסר למחבר מפי גורמים בכירים במשטרת ירושלים.

18 ראו למשל דיווח על כך באתר החדשות 0404: http://www.0404.co.il/post/20331?utm_source=mivzakimnet&utm_medium=rss&utm_campaign=mivzakimnet

19 ראו למשל דיווח של 'מבט לתקשורת פלסטינית' מיום 5.11.14: http://palwatch.org.il/main.aspx?fi=157&doc_id=12956

20 אבו מאזן אמר זאת באמצע חודש אוקטובר 2014 והם צוטטו בכל כלי התקשורת הערביים. הוא אמר כי "יש לאסור על כניסת מתנחלים להר הבית - בכל אמצעי... אסור לתת ליהודים לעלות להר הבית. עלינו למנוע זאת מהם בכל דרך שהיא. הר הבית שלנו, מסגד אל-אקצא הוא שלנו, הכנסיות שלנו, לא מגיע להם להיכנס למקומות האלה ולטמא אותם".

21 ראו דיווח על כך באתר של 'מבט לתקשורת פלסטינית': http://www.palwatch.org.il/main.aspx?fi=157&doc_id=12917

ההסתה והמהומות שבאו בעקבותיה, הביאו את ממשלת ישראל להטיל הגבלות קשות על כניסת יהודים להר הבית, ולא פעם אף לסגור בפניהם את המתחם באופן מוחלט, וזאת בניגוד למדיניותה המוצהרת ובניגוד לחוק השמירה על המקומות הקדושים, אשר מבטיח חופש גישה לכל אחד לכל המקומות הקדושים בישראל. עובדה זו הגבירה עוד יותר את המתח סביב הר הבית, שהגיע לשיא ב-29 באוקטובר 2014, בניסיון ההתנקשות ביהודה גליק, אחד הפעילים הבולטים למען מימוש זכות התפילה של יהודים בהר. ימים אחדים לאחר מכן, על רקע התפרעויות ועימותים נוספים שהיו בהר, הודיעה ירדן כי היא מחזירה את שגרירה בישראל להתייעצויות ובוחנת את גורל הסכם השלום שלה עם ישראל, וזאת על רקע מה שכינתה: "תוקפנות ישראל במקומות המקודשים לאסלאם בירושלים".

באותה תקופה התמקד השיח הציבורי בסוגיית הסטטוס-קוו בהר הבית, משמע: בסדרים ובהסדרים שהנהיגה ישראל באתר זה ביוני 1967, מיד לאחר מלחמת ששת הימים. יו"ר ועדת הפנים של הכנסת, ח"כ מירי רגב (כיום שרת התרבות); שר השיכון אורי אריאל (כיום שר החקלאות) ומספר חברי-כנסת, הביעו תמיכה בדרישתן של תנועות הר הבית הישראליות "לשנות את הסטטוס-קוו ולאפשר תפילת יהודים בהר הבית". מנגד הבהירו ראש הממשלה בנימין נתניהו, השר לביטחון הפנים באותה עת יצחק אהרונוביץ' ושרת המשפטים דאז ציפי לבני, כי "לא יהיה שינוי בסטטוס-קוו במקום". נתניהו אף שוחח בעניין זה עם עבדאללה מלך ירדן ואמר לו זאת במפורש.²² נתניהו אמר זאת גם לשרת החוץ של האיחוד האירופי בעת ביקורה בארץ.²³ הח"כים הערבים שביקרו בהר, התייחסו גם הם אל הסטטוס-קוו בהר הבית ודרשו לשמור עליו. גם להם נמסר מעל בימת הכנסת ובשיחות פנים אל פנים, כי הסטטוס-קוו בהר הבית לא ישונה וכי לא תותר תפילת יהודים במקום.

22 נתניהו בשיחת הרגעה עם מלך ירדן: "נשמור על הסטטוס קו בהר הבית", 'הארץ', 7.11.14, עמ' 5.

23 "מחויבים לסטטוס-קוו", 'ישראל היום', 9.11.14, עמ' 7.

מקומו של הר הבית בגל הטרור שהחל באוקטובר 2015 (‘אינתיפאדת היחידים’)

עשרות ישראלים נרצחו ומאות נפצעו בששת החודשים הראשונים לגל הטרור השני, שהחל כאמור על רקע עלילת “אל-אקצא” בסכנה” ועקב החשש משינוי הסטטוס-קוו בהר הבית. מתחילת גל הטרור (13.9.15) ועד ה-21.3.16 נפגעו בפיגועים על פי נתוני מד”א 389 בני-אדם: 34 הרוגים ו-355 פצועים, מהם 37 באורח קשה, תשעה באורח בינוני עד קשה, 56 באורח בינוני, 15 קל עד בינוני ו-238 נפצעו באורח קל. בנוסף טופלו 123 נפגעי-חרדה.²⁴

על פי נתוני השב”כ התרחשו בתקופה האמורה 228 פיגועים וניסיונות פיגוע קשים, וזאת בנוסף לאלפי אירועים של ידוויי אבנים לעבר מטרות יהודיות. מדובר בפיגועים מסוגים שונים: ירי, דריסות, דקירות, השלכת בקבוקי תבערה והנחת מטעני חבלה. 74% מן הפיגועים התרחשו ביהודה ושומרון, 10% בתחומי הקו הירוק, ועוד 16% בירושלים. 80% מן המפגעים באו מתחומי הגדה (כמחציתם מאזור חברון) והשאר ממזרח-ירושלים. רק אחדים מן המפגעים היו ערבים ישראלים. כמעט כל המפגעים פעלו לבד, שלא במסגרת ארגונית. רבים מהם צעירים בגילאי 16-20 (37%) וכ-10% מהם קטינים. כשליש מן המחבלים היו בגילאי 11-25 וכ-10% בני 30 ויותר.²⁵

כאמור, רבים מן המפגעים קשרו את מעשיהם למצב המסגדים שעל הר הבית, בעיקר בחודשיים הראשונים לאירועים. כך למשל, מהנד חלבי מן הכפר סונדרה הסמוך לטול כרם, אשר רצח את נחמיה לביא ואת אהרון בנט ב-3 באוקטובר ברחוב הגיא בעיר העתיקה, התייחס ימים אחדים קודם לכן בעמוד הפייסבוק שלו לאירועים בהר הבית.²⁶ עבד מחמוד עבד רבה דויאת, שהשתייך לחבורה שרגמה למוות באבנים את אלכסנדר לבלוביץ’ בן ה-64 באמצע חודש ספטמבר (14.9.15), סיפר בחקירתו כי יצא לפיגוע כשהוא עטוף בדגל חמאס. את הדגל קיבל דויאת בעצרת “אל-אקצא” בסכנה” באום אל פאחם.²⁷ פאדי סמיר מצטפא עלון דקר ב-4 באוקטובר נער יהודי ברחוב הנביאים בירושלים, נורה ונהרג. לאחר מותו הודיעה הזרוע הצבאית של החזית הדמוקרטית

24 הודעת מד”א. מארס 2016.

25 מתוך אתר השב”כ, סקירה על מאפייני המפגעים בין 1.10.15 ל-10.2.16.

26 חדשות הטרור והסכסוך הישראלי-פלסטיני (21 בספטמבר 7 - באוקטובר 2015) מתוך אתר ‘מרכז המידע למודיעין וטרור’.

27 ממצאי בדיקה ראשונית של פרופיל המחבלים שביצעו פיגועים בישראל בגל הטרור הנוכחי, מתוך אתר ‘מרכז המידע למודיעין וטרור’, עמ’ 18.

לשחרור פלסטין על מותו ב"הגנה על מסגד אל אקצא".²⁸ דוגמאות נוספות לקשר שבין המפגע ומשנתו האידיאולוגית, לבין אמונתו כי הדבר נעשה במסגרת "ההגנה על 'אל-אקצא'", קיימות למכביר.

במקביל רבו מאוד ביטויי ההסתה ברשות הפלסטינית - הן ברשתות החברתיות והן בכלי התקשורת הרשמיים והרשמיים למחצה של הרש"פ - שהאשימו את ישראל במזימה להרוס את מסגד 'אל-אקצא'. גם חמאס היה שותף לעלילה זו. רבים מביטויי ההסתה קשרו בין המפגעים לבין "ההגנה על 'אל-אקצא'", ואף שיבחו והאדירו את המפגעים.²⁹

בסוף אוקטובר ובראשית נובמבר 2015 - כשניכר בבירור שהמניע הדומיננטי אצל רבים מן המפגעים הוא עלילת "אל-אקצא" בסכנה ו/או החשש משינוי הסטטוס-קוו בהר הבית - ובעוד ירדן מאיימת לנתק את היחסים הדיפלומטיים עם ישראל על רקע המתחולל בהר עצמו³⁰ - הגיעו ישראל וירדן בתיווך אמריקאי, להסכמות תקדימיות אשר נגעו במישרין לסדרים ולסטטוס-קוו בהר הבית, וחוללו בהם כמה שינויים שיפורטו בהמשך.

משנוכחה ישראל לדעת שאין די בהסכמות אלו כדי להשליט שקט בהר, החליטה ממשלת ישראל להוציא אל מחוץ לחוק את הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית הישראלית ושתיים משלוחותיו שפעלו בהר הבית - המורביטון והמוריבטאת. שני ארגוני-בת אלה של 'הפלג הצפוני' הצרו באופן שיטתי ומאורגן את צעדי המבקרים היהודים בהר ויצרו פרובוקציות בעת ביקורם שם. בנוסף, אסרה ישראל על ביקורים של חברי כנסת, יהודים וערבים, בהר הבית.

28 ש. עמ' 23.

29 אתר 'מבט לתקשורת פלסטינית', ועיינו שם בתקופה הרלוונטית ב'חדשות יומית'. <http://palwatch.org.il/main.aspx?fi=771>

30 מקור מדיני.

הסטטוס-קוו של 1967, נסיבות הולדתו ומרכיביו

שעות אחדות לאחר ניצחונה של ישראל במלחמת ששת הימים ואיחוד ירושלים, הגיע אל הר הבית שר הביטחון דאז משה דיין, והחל לעצב שם את ההסדרים שיכנונו לימים "הסטטוס-קוו בהר הבית".³¹ דיין הורה להסיר את דגל ישראל שהונף במקום ולפנות את הצנחנים ששחררו את הר הבית והתארגנו לשהיית קבע בחלקו הצפוני של הר הבית. בימים שלאחר מכן פעל דיין ללא החלטת ממשלה, כמעט לבדו, תוך התייעצות עם מספר קטן של מומחים בלבד. המרכזי שבהם היה דוד פרחי, יועץ לענייני ערבים ומרצה להיסטוריה של ארצות האסלאם באוניברסיטה העברית. פרחי, שהשפיע מאד על דיין, ראה חשיבות ביחסו הבסיסי של האסלאם ליהדות. דיין למד ממנו, כי לאחר שדחו את תורתו של מוחמד, נסבלו היהודים בעולם המוסלמי מאות שנים רק כעם משועבד ללא מעמד מדיני, ושהיהודים נחשבו לעם מקולל המסלף את תורת האלוקים.³²

דיין סבר, ולימים העלה מחשבות אלו על הכתב, כי היות שהר הבית הוא למוסלמים "מסגד תפילה מוסלמי", בעוד שליהודים הוא "אתר היסטורי של זכר העבר, אין להפריע לערבים לנהוג בו כפי שהוא עתה, ויש להכיר בזכותם של המוסלמים לשלוט במקום".³³

הסדר החדש (שיפורט להלן) שעיצב דיין בהר הבית, גובש על בסיס אמונתו כי זהו המתכון הנכון למנוע את גלישת הסכסוך הטריטוריאלי-לאומי לכיוון דתי ולמלחמת-דת המסוכנת ממנו פי כמה.

מתווה הסטטוס-קוו שנקבע בהר הבית, כלל את המרכיבים העיקריים הבאים:³⁴

1. הוואקף, שהוא שלוחה של משרד ההקדשים של ממלכת ירדן, ימשיך לנהל את האתר ויהא אחראי על הסדרים הדתיים והאזרחיים הנהוגים בו.

31 להרחבה בעניין "הסטטוס-קוו על הר הבית", תכניו, נסיבות היווצרותו והגיונו, ראו: נדב שרגא: "הר המריבה, המאבק על הר הבית - יהודים ומוסלמים דת ופוליטיקה", כתר, 1995, עמ' 22-27; עוזי בנזימן, ירושלים עיר ללא חומה, שוקן, 1973, עמ' 128 - 131; שמואל ברקוביץ, מה נורא המקום הזה, כרטא, 2006, עמ' 532 - 534; מירון בנבנישתי, מול החומה הסגורה, ידיעות אחרונות - ויזנטל וניקולסון, 1973, עמ' 230-231.

32 פרחי היה יועצו לענייני ערבים של אלוף פיקוד המרכז דאז עוזי נרקיס. נרקיס שנכח בפגישה בין דיין לפרחי, סיפר לי עליה, בתקופה שבה ליקטתי חומרים לספריי: "הר המריבה, המאבק על הר הבית, יהודים ומוסלמים דת ופוליטיקה", כתר, 1995. ראו שם עמ' 24.

33 משה דיין, 'אבני דרך', הוצאת ידיעות אחרונות, עמ' 165.

34 מבוסס על עיסוקו המחקרי של המחבר בסוגיית הר הבית לאורך כ-35 שנה. ראו להעמקה: הר המריבה, שם עמ' 22-27.

2. יהודים לא יורשו להתפלל בהר הבית, אך יוכלו לבקר בו (זכות זו - חופש הגישה להר - אף עוגנה לימים בחוק השמירה על המקומות הקדושים).
3. משטרת ישראל תקבל לידיה את האחריות לביטחון במתחם המקודש, הן בשטחו הפנימי והן במעטפתו החיצונית, החומה והשערים.
4. בהר הבית יחולו הריבונות והחוק הישראלי כבשאר חלקי ירושלים שעליהם הוחל החוק הישראלי לאחר מלחמת ששת הימים (קביעה זו אושרה יותר מפעם על ידי בג"ץ).
5. בהמשך הוחלט, כי שער הכניסה היחיד שדרכו תותר כניסת יהודים להר הבית, יהיה 'שער המוגרבים', הקבוע במרכזו של הכותל המערבי, בעוד שהמוסלמים ייכנסו אל ההר דרך כל שערי האחרים. אשר לתיירים נקבע כי הם ייכנסו להר דרך שלושה שערים: המוגרבים, השלשלת והכותנה. כיום אפשרית כניסת תיירים רק דרך שער המוגרבים.
6. לאורך השנים נאסר להניף בהר הבית דגלים מכל סוג שהוא.

לזו ההסדר קיבע חלוקה בלתי-פורמלית של שטחי-תפילה בין מוסלמים ליהודים: המוסלמים יתפללו בהר הבית, והיהודים יתפללו בכותל המערבי-קיר התמך המערבי של מתחם הר הבית, אשר שואב את קדושתו מן ההר, לידו התפללו יהודים מאות בשנים.

ההיגיון שמאחורי הסטטוס-קוו של דיין

האיסור על תפילת יהודים בהר הבית, היה הרכיב השנוי ביותר במחלוקת מבין מרכיבי הסטטוס-קוו של דיין בציבוריות היהודית. שחרור הר הבית התקבל בפרץ עז של רגשות בקרב רבים בעולם היהודי, בישראל ומחוצה לה. קריאתו של מוטה גור, מפקד הצנחנים ששחררו את העיר העתיקה: "הר הבית בידנו"-נכנסה לפנתאון הסמלים הלאומי של מדינת ישראל. כתבות עיתונאיות וספרים רבים תיארו בצבעים עזים את הלמות הלב ואת רוממות הרוח שאחזו ברבים בציבור היהודי בהיוודע דבר שחרורו של הר הבית, שהיה מרכזו הדתי והרוחני של עם ישראל בימי קדם. על רקע זה התקשו רבים לקבל את ההחלטה לאסור על יהודים להתפלל בהר.

עם זאת היו לדיין שיקולים אחרים, שדחקו רגשות אלה: הסכסוך הישראלי-ערבי היה נטוע בין היתר על יסודות דתיים שחפפו ליסודותיו הלאומיים. הן בצד הישראלי והן בצד הערבי הזינו שתי הדתות מלחמות ומאבקים לאומיים לרוב.

דיין ראה חובה לנסות ולהציב מחיצה בין הדת לבין הלאומיות, ולמנוע מצבים בהם יגלוש הסכסוך לפסים דתיים. הוא האמין כי יש לאפשר לאסלאם לבטא בהר הבית את ריבונותו הדתית, להבדיל מריבונותו הלאומית. הוא האמין שכך ניתן יהיה להגביל ולתחום את הסכסוך הערבי-ישראלי למישור טריטוריאלי לאומי, ולעקר ממנו את הפוטנציאל הדתי.

במתן זכות הביקור ליהודים על ההר, ביקש דיין למתן תביעות של יהודים לפולחן ולריבונות דתית במקום.

במתן ריבונות דתית למוסלמים בהר הבית, האמין דיין כי הוא מקהה את חשיבותו של האתר כמרכז לאומני פלסטיני.

את הגיונו של דיין באותם ימים היטיב לבטא מירון בנבנישתי, סגן ראש עיריית ירושלים, שהופקד על ידי ראש העיר דאז, טדי קולק, על ענייני מזרח-ירושלים:

כה קדוש המקום לעם ישראל עד שההלכה היהודית אסרה על טמאים לדרוך בו אלא אם כן ייטהרו. כאן במעבה האדמה, מתחת ליסודותיהם של המסגדים, טמונים שרידיהם של בית המקדש הראשון ובית המקדש השני, סמלי הקוממיות של העם היהודי ומרכז חייו הרוחניים. חורבנם סימל את קץ הריבונות היהודית בארץ ישראל כולה. עומד אדם מישראל וחייב לא רק לעמוס על שכמו את הנטל הרגשי העצום הזה, אלא גם להכריע מה יעשה במקום הקדוש הזה שבגלות ישראל מארצו קמו בני דתות אחרות ותפשו בו חזקה... והנה, אין הוא מניח למטען הרגשי שיכריע את הכף, אלא הוא שוקל שיקול רציונלי ומחליט לקיים את חזקתם של המוסלמים על המקום. לא חזקת יחיד... אולם בשום פנים ואופן לא לגזול מהם את השייך להם לפי הרגשתם, באשר הם מחזיקים במקום אלף שנים ויותר.³⁵

במבט לאחור קיבל עליו משה דיין בשם העם היהודי ויתור אדיר ממדים, קולוסאלי וכמעט בלתי-נתפס: מדינת היהודים הפקידה את המקום הקדוש ביותר ליהודים בידיה של דת מתחרה- האסלאם, שעבורה הוא המקום השלישי בקדושתו בלבד - וויתרה על זכותם של היהודים להתפלל במקום.

דיין מצא בציבוריות היהודית תימוכין לגישתו זו גם בעמדת הרבנים - הן החרדים והן הדתיים ציונים-שדבקו באותה עת (בשונה מהיום) באיסור הלכתי להיכנס להר הבית, וממילא גם להתפלל בו.

היתה זה מפגש אינטרסים נדיר בין דת למדינה בישראל, שזכה גם לגיבוי בג"ץ.³⁶ הערכאה השיפוטית העליונה הכירה אמנם בזכות התפילה של יהודים בהר הבית, אך קבעה כי זכות זו נסוגה מפני השמירה על הסדר הציבורי כשמתעורר חשש קרוב לוודאי שמימושה יביא לפגיעה בו, או לפגיעה בביטחון הציבור ולגלישת העימות למלחמה בין-דתית. כך אפוא קבע המשולש **מדינה-רבנים-בג"ץ** את הסטטוס-קוו בהר הבית, שרק מעטים ערערו עליו בעשור הראשון והשני שלאחר מלחמת ששת הימים.

35 בנבנישתי. מול החומה הסגורה. שם. עמ' 231-232.

36 ראו למשל בג"ץ 222/68, פד"י כ"ד, חלק שני 1970, שם מנמקים השופטים את החלטתם בנוגע להמשך מניעת מימוש זכות היהודים לתפילה בהר הבית.

השינויים הבולטים בסטטוס-קוו וסיבותיהם

1. הגבלת ביקורי יהודים בהר הבית

הסטטוס קוו המקורי מנע מיהודים להתפלל בהר הבית, אך התיר להם לבקר בו. היום, לעומת זאת, נמנעים ביקורי יהודים בהר אף ללא תפילה (בעיקר יהודים דתיים) לעיתים תכופות או מוגבלים במידה משמעותית.³⁷

בעבר התאפשר ליהודים לבקר בהר גם בשבתות-כולל בתוך המסגדים-ואילו היום הדבר אינו אפשרי עוד. בשנות השבעים והשמונים ובחלק משנות התשעים התאפשרה לא פעם כניסה להר של קבוצות גדולות, לעיתים יותר ממאה יהודים בעת ובעונה אחת. כיום, מוגבלת כניסתם של יהודים, בעיקר יהודים דתיים, לקבוצות קטנות מאד, לרוב עד עשרה בני אדם בלבד, בעת ובעונה אחת. ביקורם של אלה מלווה בפיקוח ובשמירה של שומרי הוואקף ושוטרים, ונמנעת מהם אפילו תפילת-יחיד חרישית. לא אחת הורחקו מן ההר יהודים שתנועות ידיהם עוררו חשד כי הם מתפללים. שעות הביקור של היהודים והתיירים הצטמצמו לימי א'-ה' לארבע שעות בלבד ביום: שלוש שעות בבוקר ושעה בצהריים.

שינוי זה נגרם כתוצאה מהסתה, איומים ואלימות שמוסלמים מפעילים כלפי יהודים המבקשים לעלות להר הבית. במוקד ההסתה ניצבת העלילה השקרית: "אל-אקצא' בסכנה", המכוונת כלפי ישראל ומאשימה אותה במזימה למוטט את 'אל-אקצא'.³⁸

37 כך, למשל התירה המשטרה ליהודים להיכנס ביום 9.11.14 להר בקבוצות של חמישה בלבד, באופן שרק חמישה שהו בהר בעת ובעונה אחת.

38 להרחבה יתרה בנושא זה ראו: נדב שרגאי, עלילת 'אל-אקצא' בסכנה, דיוקנו של שקר, בהוצאת המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה וספריית מעריב, 2012.

הסיבות העיקריות לשינוי:

- א. מעגלי היהודים המבקשים לעלות להר הבית התרחבו במידה ניכרת עקב שינוי הדרגתי אך נרחב ומתמיד בפסיקה ההלכתית הנוגעת לכך. רבנים רבים יותר, בעיקר מן הזרם הציוני דתי, מתירים היום ליהודים להיכנס להר הבית בכפוף לכמה תנאים הלכתיים מגבילים (למשל, טבילה במקווה).³⁹ עובדה זו הרתיעה את המוסלמים והביאה אותם להקצנה.
- ב. מאבקן המתמיד של תנועות הר הבית למימוש זכותם של יהודים להתפלל בהר, נתקל בהתנגדות עזה של המוסלמים על כל פלגיהם, והביאם להתנגד גם למה שהשלימו עמו קודם לכן-ביקורי יהודים בהר.
- ג. לעתים תכופות המשטרה נרתעת מהסתה ומאיומים של מוסלמים לפגוע ביהודים שעולים להר הבית, ומעדיפה לסגור בפניהם את הכניסה להר, להגביל את מספרם, או לתחום את ביקורם למסלול מצומצם ולזמנים קצובים, כדי למנוע סערת רוחות ועימותים על הר הבית.
- ד. בעשור השני של המאה הנוכחית אימצו אישי-ציבור יהודים בולטים את התביעה לשנות את הסטטוס-קוו בהר הבית, כדי שיותר גם ליהודים להתפלל במקום, ולא רק לבקר בו. בין אלה היו השר אורי אריאל (ממפלגת הבית היהודי), השרה מירי רגב (מן הליכוד) בתפקידה הקודם כיו"ר ועדת הפנים של הכנסת, וח"כ הרב אלי בן דהאן, סגן שר הביטחון, וסגן שר הדתות לשעבר, שהכריז בפומבי כי משרד הדתות מתכוון להתקין תקנות שיאפשרו תפילות יהודים בהר. הכרזה זו שירתה את המתפרעים המוסלמים בהר, שנתלו בה כצידוק להתנהלות אלימה במקום, הצדקה לחששם מ"כיבוש אל-אקצא" וסיבה לדרישתם להגביל את ביקורי היהודים במקום וכן את זכותם להתפלל בו. הכחשות חוזרות ונשנות של ראש הממשלה בנימין נתניהו, לפיהן ישראל אינה מתכננת לשנות את הסטטוס-קוו, התקבלו בחוסר אמון על ידי המוסלמים.

39 על רבני הזרם המרכזי בציונות הדתית המתירים כניסה להר הבית, נמנים 'ועד רבני יש"ע'; רבים מרבני 'בית-הלל', 'ארגון רבנים אורתודוקסי וליברלי'; ראש ישיבות בני עקיבא, הרב חיים דרוקמן; רבה של קריית שמונה, הרב צפניה דרורי וזקן ראשי ישיבות ההסדר, ראש ישיבת 'ברכת משה', הרב נחום רבינוביץ'.

2. הרחבת שטחי התפילה של המוסלמים בהר

כשנקבע הסטטוס-קוו, התפללו המוסלמים רק במסגד 'אל-אקצא'. עם השנים התרחבו מאוד שטחי התפילה של מוסלמים בהר, ומבנה כיפת הסלע - שאינו מסגד אלא מבנה זיכרון - הפך למסגד בפועל לנשים מוסלמיות - בעיקר בימי שישי.

בראשית שנות ה-2000 הכשירו המוסלמים שני שטחי תפילה נוספים במתחם: את 'אורות שלמה' בחלל התת-קרקעי שבדרום-מזרח הר הבית, שם הוקם מסגד 'אל מרוואני', ואת שטחי 'אל-אקצא הקדום' שמתחת למסגד 'אל-אקצא' הקיים. כמו כן רוצפו חלקים ניכרים ממתחם הר הבית, והם משמשים בפועל לתפילת רבבות, בעיקר בימי חג מוסלמיים.

הסיבות העיקריות לשינוי:

א. ההתרחבות הניכרת בשטחי התפילה למוסלמים בהר היא חלק ממגמה מוצהרת של המוסלמים ושל הוואקף, שנועדה להפוך את כל המתחם לשטח תפילה אחד גדול, כדי לחסום כל אפשרות שתוקצה במתחם פינה כלשהי לתפילת יהודים.

ב. המאבק הפנים-מוסלמי על הבכורה בהר הבית בין ירדן, האחים המוסלמים, חמאס והפלג הצפוני של התנועה האסלאמית - הביא בסוף שנות ה-90 ובראשית שנות ה-2000 לפעילות נמרצת של 'הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית' בהר הבית. במסגרת זו הוכשרו לתפילה 'אורות שלמה' ו'אל-אקצא הקדום', ומנהיג הפלג הצפוני, שייח' ראאד צלאח, המכנה עצמו "שייח' אל-אקצא", שדרג מאוד את מעמדו הדתי והפוליטי בקרב המתפללים בהר הבית. צלאח נודע בדרשותיו הקיצוניות והמסיתות נגד ישראל, התנועה הציונית והיהודים, ובעלילות חסרות-יסוד שטווה סביב הר הבית (ראו בפרק המתאר את התהליכים שהביאו לשינויים בסטטוס-קוו בהר הבית).

ג. ממשלת ישראל גילתה רפיון-ידיים מול השינוי המשמעותי שחל בסטטוס-קוו על הר הבית. היא חששה שמא פעולה נחושה יותר מצדה תגרום להתלקחות, היא השלימה בדעיבה עם הנעשה בו וקיבעה את המציאות שנוצרה בו לדורות.

3. ישראל הפסיקה לאכוף את חוקי התכנון הבנייה והעתיקות בהר הבית

לאחר מלחמת ששת הימים קבעה המדינה, ובעקבותיה בג"ץ, כי חוקי מדינת ישראל חלים בהר הבית.⁴⁰ כיום השתנה המצב. דה-יורה דבקה אמנם מדינת ישראל בקביעה זו, אך דה-פקטו אין היא אוכפת את חוקי התכנון, הבנייה והעתיקות בהר הבית, או שהיא אוכפת אותם באורח חלקי ביותר ובלתי-פורמלי.

ברקע השינוי עומדים כמה תהליכים: הפגיעה החוזרת ונשנית בעתיקות הר הבית; ההפרות הבוטות של חוקי התכנון, הבניה והעתיקות בהר; עתירות של גופים שונים לבג"ץ⁴¹ נגד המדינה בעניין זה וכן - פעילות פוליטית של חברי כנסת ופעילי ציבור, אשר הגבירו את המתח בין ממשלת ישראל לבין הוואקף המוסלמי בסוגיית אכיפת החוק בהר הבית.

המדינה קבעה נוהל המפקיד בידי היהומ"ש ובידי ועדת שרים מיוחדת את הסמכות להחליט בנושאים הקשורים לאכיפת החוק במתחם. ועדת השרים המיוחדת לא התכנסה במשך שנים ארוכות והופעלה מחדש רק בשנים האחרונות. היועמ"ש לממשלה נזהר מאוד בהפעלת החוק הישראלי בהר הבית, ולעתים אף נמנע מכך. הוא העדיף להתמודד עם סוגיה זו בהידברות בלתי-פורמלית עם המוסלמים, באמצעות משטרת ישראל. משטרת ישראל העדיפה לא פעם את שמירת השקט בהר הבית, גם אם נדרשה לשלם על כך בפגיעה בשלטון החוק, בפגיעה בעתיקות, או בהפרת חוקי התכנון והבנייה.

מנכ"ל רשות העתיקות המנוח שוקה דורפמן, פירט בספרו 'מתחת לפני השטח' את הסיבות לשינוי הבולט בתחום זה, והסביר כיצד התיירו המוסלמים לעצמם לפגוע בעתיקות בהר ללא התחשבות ברשות העתיקות הישראליות:⁴²

במשך השנים ביצע הוואקף האסלאמי לא מעט עבודות... רובן ללא אישור כנדרש, ובוודאי ללא פיקוח ארכאולוגי. על אודות העבודות הללו נודע למפקחי העתיקות רק בדיעבד, ויכולתם לפקח עליהן הייתה מצומצמת, אם בכלל. כך נוצר מצב שלפיו אף שהר הבית נמצא בריבונות ישראלית, בפועל - הוואקף המוסלמי הוא זה שהמשיך לנהל את ענייני הר הבית, ללא התחשבות בחוק הישראלי ובשלוחיו...

40 ראו למשל: בג"ץ 4185/90, מיום 23.9.1993.

41 בין היתר עתרו לבג"ץ במשך השנים 'הוועד למניעת הרס עתיקות בהר הבית' ותנועת 'נאמני הר הבית'. בין הפגיעות הבולטות שנגרמו לעתיקות בהר: כריית בור ענק בפינה הדרום מזרחית של הר הבית במהלך העבודות להכשרת מסגד 'אל מרוואני' ב'אורוות שלמה' בסוף שנות ה-90. תכולת הבור הועברה באישון ליל במשאיות למוזבלות באזור ירושלים. כמו כן הוצב מסור תעשייתי על ההר וניסר אבני כותרת עתיקות, עמודים רומיים ועוד. במקרה נוסף נחפרו תעלות באזור הרמה המוגבהת של הר הבית כדי לטמון תשתית חשמל במקום. גם במקרה זה היו פגיעות קשות בארכאולוגיה. מבקר המדינה הוציא בעניין זה דו"ח קשה, שרק מיעוטו הותר לפרסום, ועל מרביתו הוטל חיסיון.

42 שוקה דורפמן. מתחת לפני השטח. כנרת זמורה ביתן, 2015, עמ' 146.

לאורך השנים נמנעו מקבלי ההחלטות המרכזיים בישראל מלטפל כראוי בהפרות החוק ובמימוש הריבונות הישראלית בכל הקשור לענייני הר הבית, ולמעשה הותירו את ענייני הר הבית לניהולו הבלעדי של הוואקף. למצב זה, יש השלכות נרחבות על עבודתה של הרשות בהר הבית. היא אמונה אמנם על שמירת העתיקות בהר, אך שלא כמו באתרי עתיקות אחרים, שבהם היא מממשת את סמכויותיה על פי חוק, דווקא באתר החשוב ביותר לעולם היהודי, הרשות מפקחת באופן מצומצם בלבד. המשמעות היא שהפיקוח הארכאולוגי בהר הבית אינו יסודי, והמידע המצטבר על פגיעה בעתיקות הוא חלקי ומקוטע.

דורפמן מזכיר את המסמך ההיסטורי שניסח היועץ המשפטי לממשלה יוסף חריש, ב-1988, אשר שימש בסיס משפטי להתנהלות ממשלות ישראל בהר הבית במשך כחצי יובל שנים. דורפמן מכנה בספרו את המסמך הזה: "מסמך הרצוף הנחיות סותרות". הוא מסביר כי מצד אחד הסמיך היועץ המשפטי את הרשות ואת הממשלה לפעול בהר הבית, ומצד שני הוא מנע מהם לפעול במצבים בהם החוק מופר.⁴³

4. שיתופה של ממלכת ירדן בניהול הר הבית

הסטטוס-קוו המקורי העניק לירדן מעורבות בניהול מתחם הר הבית באמצעות מנגנון הוואקף - זרוע של משרד ההקדשים הירדני. ירדן היא למעשה עד היום המעסיק הרשמי של עובדי הוואקף בהר הבית והיא המשלמת את שכרם. כיום התרחבה מאוד ההשפעה הירדנית על הנעשה בהר הבית: מהשפעה מוגדרת שנגעה לניהול הפנימי של הר הבית ותשלום שכר לעובדי הוואקף, גלשה ההשפעה הירדנית עד לכתליו החיצוניים של המתחם, ובמקרים אחדים גם אל שטחים העוטפים את ההר. כיום ישראל נוהגת לתאם את מהלכיה בהר הבית עם ממלכת ירדן, מתחשבת ברגישותה בנושא זה ומצמצמת את מספר המבקרים היהודים בהר. הירדנים משפיעים כיום דה-פקטו אפילו על התנהלות משטרת ישראל על הר הבית.

ביטויים למעמדה המתחזק של ירדן בהר הבית:

- ישראל התחייבה לתאם עם ממלכת ירדן את התקנתן של מצלמות שישדרו את המתרחש בהר הבית, הן לצד הירדני והן לצד הישראלי.⁴⁴

43 שם. עמ' 147 - 150.

44 'נתניהו מאשר: רק מוסלמים יורשו להתפלל בהר הבית', 'הארץ' 25.10.2015.

- ישראל מתחשבת בפועל ברגישותה של ממלכת ירדן בכל הקשור למספר המבקרים היהודים הדתיים בהר הבית, ומצמצמת אותו.⁴⁵
- ראש הממשלה המנוח אריאל שרון, הפקיד בידי ירדן בתחילת שנות ה-2000 את הטיפול בשיקום ובחיזוק שניים מכותלי הר הבית-הדרומי והמזרחי-לאחר שנבעו בהם סדקים והיה חשש שהם יתמוטטו.⁴⁶
- ישראל נענתה לווטו ירדני בעניין גשר המוגרבים. גשר זה נועד להחליף סוללת עפר ששימשה שביל-גישה לבאים בשער המוגרבים הקבוע באמצע הכותל המערבי, ומשמש לגישת יהודים ותיירים אל הר הבית. לאחר שהסוללה התמוטטה, הקימה ממשלת ישראל גשר-עץ זמני, כדי להחליפו בעתיד בגשר קבוע, יציב ונאה יותר. הגשר מתנשא מעל עזרת הנשים של הכותל המערבי והוא מחליף את סוללת העפר ומשמש את הבאים הלא מוסלמים בשערי הר הבית. על המשך השימוש בגשר העץ הזמני נמתחה ביקורת: הרב שמואל רבינוביץ', רב הכותל המערבי והמקומות הקדושים התייחס לכיעורו ולעובדה שהוא מקטין את שטח עזרת הנשים ברחבת הכותל. מהנדס עיריית ירושלים, תבע להחליף את גשר העץ הזמני בגשר יציב ובטוח יותר וטען שהגשר הזמני מהווה סכנה בטיחותית ואינו יציב דיו. התכנית להחלפת גשר העץ הזמני בגשר של קבע אושרה בוועדות התכנון בירושלים, אך ממשלת ירדן הטילה עליה וטו, וראש הממשלה בנימין נתניהו החליט להקפיאה לפי שעה. כך ממשיך הגשר הזמני לשמש לגישת יהודים ותיירים להר הבית זה 12 שנים.⁴⁷
- וטו ירדני מונע מישראל לפנות פסולת-בנייה שנערמה מאחורי מחיצות-פח שהוצמדו לפני שנים ל'כותל הקטן', כ-180 מטר מצפון לרחבת הכותל הפתוחה.⁴⁸
- רגישות ירדנית הביאה את הממשלה לפנות לכנסת כדי שזו תדחה דיון בסוגיית הריבונות הישראלית בהר הבית. הדבר התרחש בפברואר 2014 והדיון בכנסת אכן נדחה בשבוע.⁴⁹

45 מקור משטרתי.

46 כך מסר לי שוקה דורפמן ז"ל, שכיהן שנים ארוכות כמנכ"ל רשות העתיקות.

47 פירוט על פרשה זו ראו באתר 'המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה', נדב שרגאי, תחת הכותרת: "הלגיטימציה והצורך הדחוף בהחלפת גשר המוגרבים הזמני (בפתח הר הבית) בגשר קבע". פרסום מיום 25.10.2011.

48 פקיד ישראלי בכיר אישר זאת למחבר.

49 בעניין זה ראו למשל ידיעה באתר חדשות ישראל, בקישור <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/555/194.html>

הסכמים עם ירדן בסוגיית הר הבית

- הביטוי הפומבי הראשון שניתן למעמד המיוחד של ירדן בהר הבית, היה במסגרת חוזה השלום עמה. החוזה כלל סעיף המקנה לירדן מעמד של בכורה בהר במסגרת הסכם הקבע.⁵⁰ סעיף זה קובע בין היתר כי "ישראל מכבדת את תפקידה המיוחד הקיים של הממלכה ההאשמית של ירדן במקומות קדושים מוסלמיים בירושלים" וכי "בשעה שייערך המשא ומתן על מעמד הקבע, תעניק ישראל עדיפות גבוהה לתפקיד הירדני ההיסטורי במקומות קדושים אלה". הסעיף אינו מזכיר את הר הבית, אולם ברור כשמש כי מדובר בעיקר בהר הבית ומסגדיו. בפועל החליטה ישראל לקדם מעמד זה עוד לפני הסכם הקבע,⁵¹ הן בגלל אינטרסים הקשורים למערכת יחסיה עם ירדן (ראו בהמשך) והן כדי לצמצם את השפעת הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית על הנעשה בהר הבית.
- בתוך כך נחתם בינואר 2013 הסכם בין המלך עבדאללה לבין אבו מאזן, ראש הרשות הפלסטינית. הסכם זה קובע שירדן כ"אפוטרופסית של המקומות הקדושים לאסלאם בירושלים", היא שתציג את ענייניהם של המוסלמים בעיר, ובכלל זה את ענייניה של הרש"פ בכל הנוגע להר הבית, עד שתוקם מדינה פלסטינית שבירתה ירושלים. ההסכם כולל גם מנגנון תיאום בין ירדן לבין הרש"פ בנוגע להר הבית, אולם למרות זאת נוצרת לא פעם מתיחות בין ירדן לפלסטינים מחמת אינטרסים סותרים.⁵²
- הסכם נוסף הנוגע למצב על הר הבית, מכונה **'הבנות קרי'** (מזכיר המדינה של ארה"ב) שהושגו בין ישראל לירדן בניסיון "להנמיך את האש" ולהרגיע את המהומות שהתחוללו בהר הבית באוקטובר 2015. 'הבנות קרי' הושגו על רקע משבר קשה ביחסי ישראל-ירדן, שנגרם כתוצאה מן האירועים שפקדו את הר הבית, וכתוצאה מן האינטרס של ארה"ב ושל ישראל לשמר "מערכת יחסים מיוחדת עם ירדן". ברמה המעשית כוללות ההבנות הסכמה עקרונית להצבת מצלמות ברחבות הר הבית (אך לא במסגדים), שישדרו לירדן ולישראל את המתרחש במקום בשידור חי. לישראל היה אינטרס לתעד את ההתפרעויות במקום ולהציג בפני העולם. לירדן היה אינטרס לעקוב אחר מספר היהודים שעולים להר, לוודא שלא יגדל, וכן לוודא שהם אינם מתפללים שם. כמו כן כללה ההבנה הסכמה ישראלית להגביל את מספר העולים הדתיים להר הבית, ולא לאפשר להמוני דתיים לבקר בהר בעת ובעונה אחת. זוהי הסכמה שבשתיקה עם חריגים: כשהמכסה מוגדלת, הדבר מתואם בדרך כלל עם ממשלת ירדן.⁵³

50 בסעיף 9/2 להסכם השלום בין שתי המדינות, מאוקטובר 1994 נכתב: "בהקשר זה, בהתאם להצהרת וושינגטון, ישראל מכבדת את תפקידה המיוחד הקיים של הממלכה ההאשמית של ירדן במקומות קדושים מוסלמיים בירושלים. בשעה שייערך המו"מ על מעמד הקבע, תעניק ישראל עדיפות גבוהה לתפקיד הירדני ההיסטורי במקומות קדושים אלה".

51 נוסח ההסכם באתר הכנסת.

52 נוסח ההסכם בידי המחבר.

53 מקור מדיני.

ברמת העיקרון 'הבנות קרי' כוללות באופן **רשמי ארבעה** סעיפים שפורטו מפי מזכיר המדינה של ארה"ב במסיבת עיתונאים שהתקיימה בעמאן ב-24.10.15:⁵⁴

- ראש הממשלה נתניהו הצהיר בפני קרי שישראל מכבדת את התפקיד המיוחד של ירדן בירושלים, כפי שהוגדר בהסכם השלום בין שתי המדינות, ואת תפקידו ההיסטורי של המלך עבדאללה כשומר המקומות הקדושים לאסלאם בירושלים.
- נתניהו התחייב בפני קרי שישראל תמשיך לאכוף את מדיניות הפולחן הדתי רבת השנים שלה בהר הבית, לפיה מוסלמים יכולים להתפלל במקום, ולא-מוסלמים יכולים לבקר בו אך אינם רשאים להתפלל בו.
- נתניהו הצהיר כי אין לישראל כוונה לחלק את הר הבית, והיא דוחה לחלוטין כל טענה כאילו היא מעוניינת לעשות זאת.
- נתניהו קידם בברכה את הגברת התיאום בין רשויות ישראל וירדן לגבי הר הבית, שמטרתו לוודא כי המבקרים ומתפללים במקום מפגינים איפוק, ריסון וכבוד כלפי המקום הקדוש.

המחלוקת המתמשכת על הצבת המצלמות:⁵⁵

הצבת המצלמות בהר הבית התעכבה חודשים ארוכים מפאת חילוקי-דעות בסוגיות הבאות:

- לאן ישרו המצלמות? לירדן? לישראל? לשתיהן, או לאתר אינטרנט בלתי-תלוי?
- מי יציב אותן ומי ישלוט בהן?
- היכן יוצבו המצלמות? ישראל ביקשה כי הן יוצבו גם במסגדים, אך הפלסטינים וירדן מתנגדים לכך.
- כמה מצלמות יוצבו בהר?
- האם תהיה ישראל רשאית להפסיק את פעולת המצלמות?

יצוין כי בראשית אפריל 2016 עדיין נידונה בבית המשפט העליון עתירה של 'חוג הפרופסורים לחוסן מדיני' ושל 'הקרן לעצמאות ישראל' נגד הצבת המצלמות בהר הבית, אולם בג"ץ טרם הכריע בה.

התנגדות נוספת להצבת מצלמות בהר באה מהכיוון הפלסטיני, שם חששו שהמצלמות ימנעו 'פעולות מחאה' בהר. באפריל 2016 הופצו בהר כרזות עם המסר: "תישבר המצלמה והיד". גם הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית הישראלית התנגד ואף פרסם סרטון התוקף את ישראל, ירדן, והרש"פ בעניין זה.

⁵⁴ נתניהו מאשר: רק מוסלמים יורשו להתפלל בהר. 'הארץ', 25.10.2015.

⁵⁵ 'הצבת המצלמות בהר הבית מתעכבת חודשים בגלל מחלוקות בין ישראל לירדן', ברק רביד, 'הארץ', 7.2.2016.

המשמעות התקדימית של 'הבנות קרי'

מהותית אין בהבנות קרי כל חדש. ואף על פי כן, זוהי הפעם הראשונה שמדינת ישראל מודיעה רשמית קבל עם ועולם שיהודים לא יתפללו בהר הבית, וכי אפשרות זו שמורה רק למוסלמים. מצד שני - זוהי גם הפעם הראשונה שמתפרסמת הודעה רשמית, הן מצד ארה"ב והן מצד ירדן ובתיאום עם ישראל, המכירה בכך שיהודים יכולים לבקר בהר הבית, בניגוד לתפילה שם.

הממד הפורמלי של 'הבנות קרי' לא שינה אמנם את הסטטוס-קוו, אבל הוא שינה בהחלט את אופיו. הסטטוס-קוו של דיין היה עמום ובלתי-פורמלי למדי; הוא אפשר ליהודים להמשיך להאמין כי לא נגוזה תקוותם לגבי הר הבית, שכן לא היה זה הסכם לדורות. הוא גם אפשר למוסלמים להאמין כי לא ויתרו על הכותל ('אל בוראק' בפייהם). הנהלים שהכתיב דיין גם אפשרו למוסלמים לדחות טענות בדבר שיתוף-פעולה כביכול עם ישראל, ולטעון כי מדובר בפשרה שנכפתה עליהם.

'הבנות קרי' הבהירו חלק מן העמום והפכו את הבלתי-פורמלי לפורמלי. מבחינה זו הן בבחינת תקדים היסטורי: היהודים ויתרו פורמלית על תפילה בהר, אך גורם מדיני מוסלמי בעל חשיבות - ממלכת ירדן - הסכים פורמלית כי יהודים יבקרו בו. ישראל מצדה, קיבלה את האיסור על יהודים להתפלל בהר, והפכה אותו מעיקרון משטרתי שנועד לשמור על הסדר הציבורי, לעיקרון מדיני ולהתחייבות בין-לאומית. מדינת היהודים לא ויתרה אמנם פורמלית על זכות התפילה של היהודים בהר הבית, אך ויתרה פורמלית על מימושה בטווח הנראה לעין.

הרקע והסיבות להסכמה הישראלית לשדרג את מעמדה של ירדן בהר הבית ולהיענות לדרישותיה⁵⁶

- ירדן היא נכס אסטרטגי, אזורי וביטחוני לישראל. השלום עם ירדן פטר את ישראל מנטל התחזוקה של קו גבול ארוך ומסובך, הסמוך יחסית למרכזי האוכלוסייה שלה.
- הן ישראל והן ארה"ב חוששות ליציבות המשטר בירדן, בעיקר על רקע הרכב האוכלוסייה שם. הבדואים ותושבי שבטים הנאמנים לבית המלוכה, המהווים פחות ממחצית האוכלוסייה בירדן, מרכיבים את השדרה הביטחונית והצבאית של הממלכה, ואילו הפלסטינים, שהם הרוב, מהווים מקור לדאגה מתמדת.⁵⁷ ההערכה היא כי חיזוק מעמדה של ירדן בתפקיד 'האפוטרופסית על המקומות הקדושים לאסלאם בירושלים', מייצב את שלטונו של בית המלוכה הירדני.
- ירדן חוצצת בין עיראק לישראל, ובין סוריה לסעודיה, מדינת נפט עשירה ובעלת ברית של ארה"ב.

56 מבוסס על שיחות הערכה עם גורמי ביטחון וגורמים מדיניים. הדברים הובאו גם בכתבה שפרסמתי במגזין 'ישראל השבוע' של העיתון 'ישראל היום' ביום 28.11.2014 תחת הכותרת: 'האפוטרופוס הירדני'.

57 הנתונים על הדמוגרפיה הירדנית לקוחים ממסמך ממשלתי.

- מדינת הטרור של דאעש מתדפקת על גבולותיה של ממלכת ירדן הן מכיוון סוריה והן מכיוון עיראק ומנסה לקנות לעצמה אחיזה גם בארץ זו. תהלוכות תמיכה בדאעש כבר התקיימו במקומות שונים בירדן.⁵⁸
- על פי פרסומים זרים מתקיים שיתוף-פעולה הדוק בין ישראל לבין ירדן ברמה הביטחונית והמודיעינית, וישראל טורחת להתריע בפני ירדן על גורמים חתרניים המסכנים לכאורה את יציבות המשטר ההאשמי.⁵⁹
- המגזין 'אטלנטיק' פרסם כי המוסד הישראלי ביקש אישור מירדן להפציץ מתחומיה אתרי נשק כימי בסוריה.⁶⁰
- שיתוף הפעולה בין ישראל לירדן אינו ביטחוני בלבד. ירדן מאפשרת לישראל להעביר דרך שטחה סחורות למדינות המפרץ,⁶¹ והיא משתפת פעולה עם ישראל ועם הרש"פ בפרויקט תעלת הימים.⁶² התעלה אמורה להזרים מים מים סוף אל ים המלח, ולאזן את הירידה המהירה במפלסו.
- ישראל מייצאת לירדן כמויות גדולות של גז טבעי, וצפויה להרוויח מכך מיליארדי שקלים.⁶³
- גם לארה"ב יש אינטרסים צבאיים בירדן. על פי פרסומים זרים ערך צבא ירדן תמרונים בשיתוף צרפת, בריטניה וארה"ב.⁶⁴
- בתקשורת הזרה עלתה האפשרות שירדן תאפשר למטוסים ישראליים או אמריקניים לעבור בתחומה בדרךם לפגוע במתקני גרעין באיראן. למשל, 'ניוזוויק' פרסם באתר החדשות שלו תרחישי תקיפה אפשריים, בהם נבחנה אפשרות זו.⁶⁵
- לצד האינטרסים ההדדיים של ישראל וממלכת ירדן, נזקף לזכות ירדן גם מעמדה ההיסטורי בהר הבית. השושלת ההאשמית הפסידה לסעודים לאחר מלחמת העולם הראשונה את התפקיד של שומר המקומות הקדושים לאסלאם במכה ובמדינה, ו'התנחמה' באפוטרופסות המשנית על

58 על חדירת דאעש לירדן, ראו למשל ב- YNET מיום 30.8.2013: "מבחן לממלכה: התמיכה בדאעש בירדן גוברת", דיווח של רויטרס: <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4565632,00.html>

59 מקור ביטחוני. על ההיסטוריה של היחסים עם ירדן, ראו מאמרו של יוסי מלמן: יוסי מלמן, Diplomacy: Back to square one on Jordanian-Israeli relations, ג'רוזלם פוסט, 1 בנובמבר 2014.

60 ראו למשל דיווח באתר 'מחלקה ראשונה': <http://www.news1.co.il/Archive/001-D-315821-00.html>

61 ראו למשל באתר העיתון 'כלכליסט': <http://www.calcalist.co.il/world/articles/0,7340,L-3644225,00.html>

62 על חתימת ההסכם בין ירדן לבין ישראל בעניין תעלת הימים ראו למשל באתר העיתון 'גלובס': <http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001014153>

63 על עסקת-גז ענקית בין ישראל לירדן בשווי 15 מיליארד דולר ראו למשל באתר העיתון 'גלובס': <http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000968817>

64 ראו למשל באתר פו"ם: <http://www.mako.co.il/pzm-magazine/Article-ebaa5a1597a6b31006.htm>

65 ראו למשל: <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3566902,00.html>; <http://news.nana10.co.il/Article/?ArticleID=980538>

המקומות הקדושים לאסלאם בירושלים. חוסיין בן עלי, ששימש השריף והאמיר של מכה, הוא צאצא לשושלת ההאשמית שאבות אבותיה רואים עצמם צאצאיו של הנביא מוחמד. הוא מת ב-1931 ונקבר בהר הבית. בנו השני, המלך עבדאללה הראשון, ירש אותו והפך למלך הראשון של ממלכת ירדן עם היווסדה, ב-1946. עבדאללה הראשון נרצח במסגד 'אל-אקצא' ב-20 ביולי 1951 על רקע מגעיו עם ראשי היישוב היהודי בארץ ישראל. נכדו, המלך חוסיין, שירש אותו זמן קצר לאחר מכן, היה עד ראייה לרצח. בין השנים 1948 - 1967 שלטה ירדן בגדה המערבית, בירושלים ובהר הבית, וראתה עצמה אפוטרופסית על המקומות הקדושים לאסלאם בירושלים. גם לאחר שישראל כבשה את ירושלים ואת המקומות הקדושים-הוסיפה ירדן לשמור על זיקות להר הבית, שילמה שכר לעובדי הוואקף, השקיעה משאבים בשיפוץ כיפת הסלע ותרמה שטיחים למסגדים.

5. האיסור על הנפת דגלים בהר הבית ומקורו

כיום, נאכף האיסור להניף דגלים על הר הבית רק כשמדובר בדגלי ישראל. לעומת זאת מונפים תדיר דגלים של תנועות אסלאמיות בהפגנות ובעצרות, ולעתים אף דגלים של תנועות טרור כמו חמאס. גם במקרה זה מעדיפה המשטרה להבליג, ובלבד שלא להתעמת עם מפגינים ולהסתכן בדרדור המצב.⁶⁶

הסיבה לשינוי:

גם התנהלות זו קשורה לרצון להקטין עד למינימום את העימותים והחיכוכים על הר הבית, תוך נכונות לשלם על כך מחיר. במקרים בודדים הועמדו לדין מניפי דגלים של ארגוני-טרור בהר הבית, לאחר שצולמו בשעת מעשה, אולם בדרך כלל לא ננקטו נגדם צעדים.

66 ראו למשל דיווח וצילומים המתעדים הנפת דגלי חמאס בהר, באתר 'מחלקה ראשונה' מיום 14.4.14 <http://www.news1.co.il/Archive/001-D-347383-00.html>; - See more at: <http://jcpa.org.il/article/%D7%94%D7%A1%D7%98%D7%98%D7%95%D7%A1-%D7%A7%D7%95%D7%95-%D7%91%D7%94%D7%A8-%D7%94%D7%91%D7%99%D7%AA/#sthash.emAExdfS.dpuf>

תהליכים נוספים שמשפיעים על הסטטוס-קוו בהר הבית

השינויים שנסקרו עד כה ניכרים בתוצאותיהם, אך הם לוו כמוזן בשינויים ברמת התהליך, ולא פעם נבעו מהם. הנה אזכור קצר של כמה מתהליכים אלה:

א. בניגוד לעבר, המוסלמים מגדירים כיום בשם "אל-אקצא" לא רק את המסגד הנקרא כך, אלא את כל שטח המתחם על רחבותיו וכתליו, ובכלל זה את הכותל המערבי.⁶⁷

ב. המוסלמים עוסקים כיום בהכחשה מוחלטת של כל זיקה יהודית להר הבית, עד כדי כינוי של בית המקדש שניצב בו בעבר: 'אל מזעום'-רוצה לומר: המתיימר, השקר, המדומיין-זאת בניגוד למקורות היסטוריים, לממצאים ארכאולוגיים, ובניגוד לדבריהם וכתביהם שלהם, עד לפני כמה עשרות שנים.⁶⁸

ג. המוסלמים אימצו כאמור את הסיסמה השקרית "'אל-אקצא' בסכנה", המופנית ישירות נגד ממשלת ישראל והממסד הישראלי. הם גם מפיצים עלילות-כזב כאילו מוחדרים להר הבית חומרים הממוססים את הסלע, במטרה להפיל את המסגדים. הם מפרסמים ומפיצים קריקטורות בהם מתוארים נחשים, דרקונים ודחפורים נושאי מגני-דוד, החותרים להפיל את המסגדים. לאחרונה הם גם דוחים הבהרות חוזרות ונשנות של ישראל כי לא תשנה את הסטטוס-קוו בהר.⁶⁹ בשמה של העלילה, שהפכה למחולל אלימות וטרור מידי, יצאו טרוריסטים פלסטינים בשני גלי הטרור האחרונים לרחובות ישראל כדי לדקור, לדרוס ולירות ביהודים.⁷⁰

ד. לאורך השנים פגעו המוסלמים קשות בעתיקות הר הבית מן התקופות היהודית, הנוצרית והמוסלמית. רבים עסקו בכך ובהם מבקר המדינה.⁷¹

67 יצחק רייטר. מירושלים למכה ובחזרה. מכון ירושלים לחקר ישראל. 2005, עמ' 18.

68 נדב שרגא. עלילת "אל-אקצא' בסכנה" - דיוקנו של שקר. הוצאת המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, וספריית מעריב. 2012, עמ' 53 - 60.

69 על העלילה וביטוייה שם, בספרי: עלילת "אל-אקצא' בסכנה", פרק ה'.

70 פרטים על העלילה והרחבה על כך, ניתן למצוא בספרי: עלילת "אל-אקצא' בסכנה". דיוקנו של שקר. הוצאת המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, וספריית מעריב. 2012.

71 ראו למשל בפרסום של רשות העתיקות: הר הבית 1917-2001 מאת גדעון אבני ויוחנן זליגמן, עמ' 25-37 וכן באתר ובפרסומי 'הוועד למניעת הרס עתיקות בהר הבית'.

ה. הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית הישראלית, בראשות שיח ראאד צאלח, המכנה עצמו "שיח 'אל-אקצא'", הוביל בשני העשורים האחרונים את עלילת "אל-אקצא" בסכנה" בקרב ערביי-ישראל והפיץ אותה ברחבי העולם המוסלמי. בשנות ה-90 של המאה הקודמת היה הפלג הצפוני דומיננטי בהכשרת 'אורות שלמה' והפרכתו ל'מסגד אל מראווי' ובהכשרת 'אל-אקצא הקדומה' כמסגד (מתחת ל'אל-אקצא' הקיים). בשנים האחרונות הפעיל הפלג הצפוני קבוצות של נשים וגברים - המכונים מורביטאת ומורביטון - שבאו להר הבית באופן מאורגן וסדיר, במטרה להפריע למבקרים יהודים ולהתגרות בהם. צאלח ותנועתו נתמכו על ידי גורמים שונים בעולם המוסלמי, כמו למשל 'וואקף אל אומה למען 'אל-אקצא', שהזרים כספים מאיסטנבול לירושלים, או 'מוסד ירושלים הבין-לאומי', שפועל בביירות ותורם כספים לפעילות אשר ראאד צאלח מזוהה עמה. גוף אחר שפעל עד לאחרונה כדי להביא את המורביטאת להר הבית, קרוי 'מאססת אל ביארק' (ארגון הדגלים). לאורך חודשים ארוכים הסיע ארגון זה את נשות המורביטאת אל ההר, שם גידפו נשים אלו באופן שיטתי מבקרים יהודים והתנכלו להם.⁷²

ו. בנובמבר 2015 החליטה הממשלה להוציא את הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית הישראלית אל מחוץ לחוק, והכריזה כי הפלג הוא התאחדות בלתי-מותרת.⁷³ חודשיים קודם לכן, בספטמבר, הוצאו אל מחוץ לחוק שני ארגוני הבת של הפלג: המורביטון והמורביטאת, ומשרדיהם נסגרו.⁷⁴ צעדים אלה הביאו להפחתה ניכרת בנפח הפעילות של הפלג הצפוני וארגוני הבת שלו בהר הבית ולנטרול יחסי של השפעתם המתסיסה בהר.

ז. באפריל 2015 נראה היה שגם האו"ם מצטרף ללחץ על ישראל בעניין הר הבית. דובר ממשלת ירדן ד"ר מוחמד אל מואמני צפה שהארגון עתיד להביע עמדה שעל פיה יש להשיב את המצב באל אקצא לזה ששרר שם בשנת 2000. בין השנים 2000-2003 מיד לאחר ביקורו של יו"ר האופוזיציה דאז אריאל שרון בהר, סגר הוואקף את הר הבית לביקורי יהודים. בפרק זמן זה נמנעה ישראל מלאכוף על הוואקף ביקורים של יהודים במקום.

גם בצד היהודי לוו השינויים שחלו בהר במספר תהליכים:

א. בשנות ה-70 וה-80 ניסו קנאים יהודים לפגוע במסגדים ולפוצצם-אם כמכשיר לטרפוד יוזמות מדיניות ונסיגות טריטוריאליות, ואם כמכשיר לקידום וקירוב הגאולה.⁷⁵ כל התכניות הללו סוכלו או נכשלו, אך העצימו במידה רבה מאוד את חשדות המוסלמים בנוגע לכוונות

72 להרחבה ראו: נדב שרגאי, 'חיל וראאד', 'ישראל היום', מוסף 'ישראל השבוע' מיום 16.10.2015, עמ' 4-6.

73 ראו באתר YNET: <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4726711,00.html>

74 ראו באתר הארץ: 1.2727946-premium-1. <http://www.haaretz.co.il/news/politics/>

75 להרחבה ראו ספרי: הר המריבה, המאבק על הר הבית, יהודים ומוסלמים דת ופוליטיקה, כתר, 1995.

היהודים. רבים מאוד מן המוסלמים אינם עושים את ההפרדה בין גורמי הקיצון הללו לבין מדינת ישראל. מבחינתם זהו היינו הך. יתרה מזאת: זה שנים שהמוסלמים מאשימים את מדינת ישראל בכך שהשתתפה כביכול, ואף יזמה תכניות כאלו. מוסלמים רבים מאמינים לשקר הזה.⁷⁶

ב. הפסיקה הרבנית בנוגע לביקורי יהודים בהר הבית השתנתה באופן דרמטי. מאות רבנים מן הציונות הדתית מתירים כיום ליהודים להיכנס לתחומי ההר. מדובר ברבנים מן הזרם המרכזי בציונות הדתית, כמו חיים דרוקמן, צפניה דרורי ונחום רבינוביץ', ועד רבני יש"ע וקבוצה מרבני 'בית-הלל'. גם בשולי הציבור החרדי יש קבוצות קטנות שהשיגו היתר רבני חרדי לבקר בהר הבית.⁷⁷

ג. כתוצאה מהתפתחות זו, יותר יהודים מבקשים לממש את זכותם על פי הסטטוס-קוו שהנהיג משה דיין ולבקר בהר. המשטרה, אשר התרגלה לאורך שנים ארוכות למיעוט של מבקרים יהודים בהר, לא היתה ערוכה לשינוי זה. הדבר יצר ויכוחים, תורים ארוכים חסרי הצדקה, וחילופי דברים קשים בין העולים להר לבין השוטרים. לא פעם אף מנעה המשטרה מיהודים לעלות להר. הגידול במספר העולים להר, תרם בלי ספק לתחושה סובייקטיבית בקרב המוסלמים כאילו ההר עומד "להיכבש", כאילו הסטטוס-קוו עומד להשתנות, וכאילו ההר עומד להישמט מידיהם. עם זאת, עובדתית, ישראל לא איפשרה לשינוי בפסיקה ההלכתית לשנות את הנוף האנושי בהר. מספר היהודים המבקשים לעלות להר מדי שנה אינו עולה על 15,000, וזאת, לעומת מאות אלפי המוסלמים הפוקדים את ההר בשנה.⁷⁸

76 להרחבה ראו ספרי: עלילת 'אל-אקצא' בסכנה'.

77 למשל, הקבוצה בראשות הרב יוסף אלבוים.

78 נתונים ממשטרת ירושלים.

מסקנות

1. הסטטוס-קוו הישן ששרר בהר הבית מאז 1967 איבד מתוקפו ומהרלוונטיות שלו. הוא השתנה מהותית בשורת פרמטרים מרכזיים, באופן ששיפר מאוד את מעמד הצד המוסלמי וערער מאוד את מעמד הצד הישראלי-יהודי במקום.
2. המצב בהר הבית מוסיף להשתנות מעת לעת. הדוגמאות הבולטות לכך הן התחזקות מעמדה של ממלכת ירדן, תהליך השתלטותה של התנועה האסלאמית - הפלג הצפוני על ההר - ודחיקתה משם, וההגבלות הקשות שהוטלו על ביקורי יהודים במקום. מכיוון שכך הפכו הדיונים על הסטטוס-קוו בהר הבית לפחות רלוונטיים.
3. עם זאת, אחד הרכיבים המרכזיים בסטטוס-קוו הישן - זה האוסר על תפילת יהודים בהר הבית - נשמר בקפדנות ונותר הרכיב היציב ביותר בסטטוס-קוו המקורי. לצדו נשמרה ואף הורחבה האוטונומיה הדתית והמנהלית שהוענקה למוסלמים בהר ב-1967, וישראל מוסיפה לשלוט בהר ובמעטפת שלו מבחינה ביטחונית.
4. לאורך תקופות ארוכות היה הסטטוס-קוו בהר הבית עמום ובלתי-מוגדר. ביטוי לכך ניתן בדבריו של פרופ' שלמה בן עמי, כשהיה השר לביטחון-פנים בממשלת ישראל:

בכל התקופות ותחת כל הממשלות, מעולם לא נקבעה מסגרת מחייבת לשמירת הסטטוס-קוו, ומעולם לא הובאה לידיעת הפלסטינים והוואקף עמדתה הרשמית של ממשלת ישראל לגבי המותר והאסור בהר הבית. מעולם גם לא הובהר מה יהיו הצעדים שתנקוט מדינת ישראל במקרה של הפרה בסטטוס-קוו... קיימת חובה לממש את הריבונות שלנו על הר הבית ולאכוף את חוקי המדינה בכל התחומים, לרבות הפיקוח הארכאולוגי בהר.⁷⁹

דומה כי דברים אלה, שיצאו מפי מי שהופקד על שמירת חוקי המדינה בהר הבית, מגלמים את מהותו של הסטטוס-קוו ששרר בו שנים רבות. דווקא אופיו המעומעם, והעובדה שמעולם לא הועלה על הכתב, הם שאפשרו ל'שחקנים' כה רבים לשנותו ולעצבו לפי רוחם. צעד ראשון בהגדרתו הפורמלית של הסטטוס-קוו, נעשה במסגרת 'הבנות קרי'. עם זאת נותרו עדיין רכיבים רבים של הסטטוס-קוו עמומים כפי שהיו. הדבר הזמין ויכוחים פרשניים רבים, והסטטוס קוו עודו נתון לפרשנויות מדיניות, דתיות ומשפטיות שונות. מאידך גיסא, עמימות זו מאפשרת עדיין לישראל מידה רבה של גמישות בהתנהלותה בהר, הן מול יהודים והן מול מוסלמים.

אתרי האינטרנט של המרכז הירושלמי:

עברית www.jcpa.org.il

אנגלית www.jcpa.org

צרפתית www.jcpa-lecape.org

גרמנית www.jer-zentrum.org

מנכ"ל: חיה הרשקוביץ

הוועד המנהל של המרכז הירושלמי:

יו"ר: פרופ' ארטור אידלמן

פרופ' רלה גפן

מר הווארד וייסבנד

מר צבי מרום

פרופ' שמואל סנדלר

אל"מ (במיל') עוזי דיין

על המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה (ע"ר)

Jerusalem Center for Public Affair

המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה הוא מכון מחקר עצמאי ללא כוונת רווח, הפעיל משנת 1976 ומתמקד במחקרים ובניתוחים אסטרטגיים, מדיניים ומשפטיים ובהפצתם למקבלי ההחלטות ומעצבי דעת קהל בארץ ובעולם, באמצעות ניירות עמדה, ספרים ופרסומים. רבים ממחקריו של המרכז עוסקים בזכויותיה של ישראל על-פי המשפט הבינלאומי, הטרור הגלובלי, הגרעין האיראני ובחינת רעיונות חדשים לפתרונות אזרחיים במזרח התיכון.

המרכז הירושלמי מנוהל על ידי חבר עמיתים הכולל אישים ידועים מתחומי הדיפלומטיה, הביטחון והמשפט מ ישראל וממדינות אחרות. ד"ר דורי גולד היה נשיא המכון עד יוני 2015.

תכניות מחקר ופרסומים של המרכז הירושלמי:

סוגיות מדיניות, אסטרטגיות וביטחוניות במזרח התיכון – הפרויקט עוסק בצורכי הביטחון של ישראל נוכח המציאות המשתנה במזרח התיכון והאתגרים האסטרטגיים הניצבים מולה. כמו כן, מעקב אחר ההתפתחויות באיראן ובמדינות האזור, והטרור הגלובלי. הפרויקט כולל מחקרים ופעילות נרחבת בזירה הבינלאומית להסברת עמדותיה ופעולותיה של ישראל בנוגע לסכסוך הישראלי-פלסטיני והמלחמה נגד הטרור.

ICA – Institute for Contemporary Affairs – מכון להצגת עמדותיה של ישראל בסוגיות שוטפות באמצעות תדרכים לדיפלומטים ועיתונאים זרים, הכנה והפצה של מידע רלוונטי. המכון הוקם בשנת 2002 בשיתוף עם קרן משפחת וקסלר מארה"ב. במסגרת המכון מתפרסמות הסדרות Jerusalem Issue Brief, Jerusalem Viewpoint.

ירושלים והתהליך המדיני – הפרויקט כולל מחקרים על הזכויות המשפטיות וההיסטוריות של ישראל בירושלים על פי הסכמים קיימים ומסמכי או"ם, חשיפת השקרים הפלסטיניים לגבי הר הבית ואל אקצה וניתוח הסכנות בתרחיש של חלוקת הבריה.

הפורום למשפט בינלאומי – הפורום מתמודד עם סוגיות הנוגעות למשפט הבינלאומי במאבקה של ישראל נגד הטרור ומספק מענה להאשמות נגד ישראל בגין החזקתה בשטחים נתונים במחלוקת וזכותה להגנה עצמית. כמו כן פועל המרכז לקידומה של אמנה בינלאומית נגד הסתה לטרור ונגד אנטישמיות.

המאבק בדה-לגיטימציה של ישראל וב-BDS – המרכז פועל בכל הזירות הרלוונטיות נגד המהלכים לערעור מעמדה של ישראל כמדינה לגיטימית במשפחת העמים, ולהכפשתה, ולחשיפת המטרות האמיתיות של תנועת ה-BDS והעומדים אחריה.

יחסי ישראל-אירופה – ניתוח מערכת היחסים בין אירופה לישראל על רקע ההתפתחויות המדיניות האחרונות והפצת חומר הסברתי בשפות אירופאיות.

מאז 1967 השתנה הסטטוס-קוו בהר הבית באופן דרמטי וחלו בו שינויים רבים לטובת הצד המוסלמי. לעומת זאת, מעמדם של היהודים ומדינת ישראל בהר נחלש משמעותית:

- שטחיהתפילה של המוסלמים בהר התרחבו במידה ניכרת.
- ביקורייהודיםבהר, בעיקריהודיםדתיים, הפכו למוגבלים ולעיתים לבלתי אפשריים.
- ירדןהפכה לשותףפעילשל ישראלבניהולהר הבית.
- חוקיהתכנון, הבניהוהעתיקותבהר נאכפים במידה מועטה בלבד.

השינויים (וסיבותיהם) לוו בתהליכים שונים, כמו מסכת ההכחשה המוסלמית של כל זיקה יהודית להר הבית; עלילת 'אל אקצא בסכנה', שלוותה לא פעם באלימות וטרור ופעילות הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית בהר, שלבסוף הוצא אל מחוץ לחוק. גם מספר היהודים (בעיקר דתיים) שמבקשים לבקר בהר גדל משמעותית, כתוצאה מהתרחבות מעגלי הרבנים שמתירים כיום כניסת יהודים להר הבית.

באוקטובר 2015, בעקבות מהומות והפרות סדר בהר, הושגו הבנות בין ישראל לירדן בסוגיית הר הבית. ההבנות, שהושגו בתיווכו של מזכיר המדינה של ארה"ב ג'ון קרי, העניקו לסטטוס-קוו בפעם הראשונה, מעמד פורמלי ובינלאומי. בפעם הראשונה ישראל הצהירה רשמית שיהודים לא יתפללו בהר וכי אפשרות זו שמורה רק למוסלמים. בפעם הראשונה ירדן הכירה בכך שיהודים יהיו רשאים לבקר בהר (אך לא להתפלל בו).

יחד עם זאת, רכיבים אחרים של הסטטוס-קוו נותרו עמומים. הדבר מאפשר ל'שחקנים' השונים בהר, פעם אחר פעם, לנסות ולשנות את הסטטוס-קוו, בנסיון לעצבו כרוחם. מאידך גיסא, העמימות מאפשרת לישראל מידה של גמישות בהתנהלותה בהר, הן מול יהודים והן מול מוסלמים.

ISBN 978-965-218-130-5

9 789652 181305